

AKTYOR IJODIDA A.NAVOIY ASARLARINING TUTGAN O'RNI

<https://doi.org/10.70728/orien.v07.i05.011>

Isroiljonov Bekislom

Ilmiy rahbar: Komilova Mushtariybegim G'ofurjon qizi

mushtariybegimkomilova@gmail.com

Qo'qon davlat univesiteti

Annotatsiya: Ushbu maqola aktyor ijodida buyuk mutafakkir va shoir Alisher Navoiy asarlarining muhim o'rnini tahlil qiladi. Navoiyning g'azallari, dostonlari va ruboiylari inson ruhiyatining chuqur qatlamlarini ochib beruvchi boy manba bo'lib xizmat qiladi. Aktyorlar bu asarlardagi badiiy obrazlar, falsafiy g'oyalar va nozik tuyg'ularni sahna ko'rinishlarida mahorat bilan aks ettiradilar. Bu esa ijro etilayotgan rollarga teranlik, hissiy boylik va o'ziga xoslik bag'ishlaydi. Natijada, Navoiy ijodi aktyorning mahoratini oshirishda va tomoshabinga estetik zavq ulashishda beqiyos ahamiyat kasb etadi.

Kalit so'zlar: Aktyor, Alisher Navoiy, Ijod, Asarlar, Sahna san'ati, Badiiy obraz, G'azal, Ijro mahorati

THE PLACE OF A.NAVOI'S WORKS IN ACTOR'S CREATION

Isroiljonov Bekislom

Scientific supervisor: Komilova Mushtariybegim Gafurjon qizi

mushtariybegimkomilova@gmail.com

Kokand State University

Abstract: This article analyzes the important place of the works of the great thinker and poet Alisher Navoi in the actor's work. Navoi's ghazals, epics and rubaiyats serve as a rich source that reveals the deep layers of the human psyche. Actors skillfully reflect the artistic images, philosophical ideas and subtle feelings in these works in their stage performances. This gives depth, emotional richness and originality to the roles being performed. As a result, Navoi's work is of incomparable importance in improving the actor's skills and providing aesthetic pleasure to the viewer.

Keywords: Actor, Alisher Navoi, Creativity, Works, Stage Art, Artistic Image, Ghazal, Performance Skill

Kirish

Alisher Navoiy o'zbek adabiyoti va madaniyatining shubhasiz cho'qqisi bo'lib, uning serqirra ijodi asrlar davomida Sharq xalqlari ma'naviy-axloqiy kamolotining muhim manbai bo'lib kelgan. Uning teran falsafiy g'oyalari, yuksak badiiy mahorati va insonparvarlik ruhidagi asarlari bugungi kunda ham o'z dolzarbligini yo'qotmagan holda, teatr san'atida chuqur iz qoldirmoqda. Aktyor ijodida Navoiy asarlarining tutgan o'rni esa alohida ilmiy tadqiqot obyekti bo'lib, bu masalaning chuqur tahlili aktyorlik san'atining nazariy va amaliy jihatlarini boyitishga xizmat qiladi.

Navoiy ijodining o'ziga xosligi shundaki, u yaratgan qahramonlar tipologiyasi, ularning ichki dunyosi, murakkab psixologik holatlari va nutq madaniyati aktyordan nafaqat yuksak ijrochilik mahorati, balki teran tafakkur, chuqur tushuncha va ma'naviy yetuklikni talab etadi. Aktyor uchun Navoiy asarlari shunchaki sahna asari uchun matn emas, balki inson ruhiyatining eng nozik qatlamlarini ochib beruvchi, nutq madaniyatini yuksaltiruvchi va ma'naviy kamolotga chorlovchi beqiyos manba hisoblanadi. Ayniqsa, Navoiyning til va nutqqa oid qarashlari, uning o'zbek adabiy tilini rivojlantirishdagi beqiyos xizmatlari aktyorning sahna nutqini shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi [3]. U so'zni durga qiyoslab, uning qadrini so'zlovchining mahoratiga bog'lagan holda, qadimiy turkiy nutq madaniyatini o'z falsafasiga singdirgan. Bu esa aktyorning sahna nutqini boyitish, har bir so'zning ma'no va mohiyatini chuqur anglash, qahramonning ichki dunyosini nutq orqali ochib berish imkoniyatini yaratadi.

Ushbu maqolada Alisher Navoiy asarlarining aktyor ijodidagi o'rni har tomonlama tahlil etiladi: qahramonlar tipologiyasi, til va nutq madaniyati, falsafiy-axloqiy asoslar, sahna talqini tarixi va zamonaviy yondashuvlar hamda aktyorlik ta'limida Navoiy merosidan foydalanish metodologiyasi nuqtai nazaridan. Tadqiqotning maqsadi - Navoiy ijodining aktyor mahorati va ma'naviy kamolotiga ta'sirini ilmiy asoslash, uning zamonaviy teatr san'atidagi ahamiyatini ko'rsatish hamda aktyorlik ta'limi uchun amaliy tavsiyalar ishlab chiqish.

Mavzuga oida adabiyotlar tahlili: Alisher Navoiy ijodi va uning o'zbek madaniyati, adabiyoti hamda san'atidagi o'rni haqida yaratilgan ilmiy asarlar nihoyatda ko'p va serqirradir. Biroq, ushbu ulkan merosning aktyor ijodidagi bevosita ta'siri, uning mahoratini oshirish va ma'naviy kamolotini ta'minlashdagi ahamiyatini chuqur tahlil etuvchi tadqiqotlar nisbatan kamroq bo'lib, mavjud ishlar ham ko'pincha umumiy adabiy yoki teatrshunoslik nuqtai nazaridan yondashadi. Ushbu bo'limda Navoiy ijodining aktyorlik san'ati bilan bog'liq jihatlarini o'rgangan asosiy ilmiy manbalar, ularning yutuqlari va mavzuning keyingi tadqiqotlari uchun ochib bergan imkoniyatlari atroflicha ko'rib chiqiladi.

Navoiyning til va nutq madaniyatiga oid qarashlari, uning o'zbek adabiy tilini rivojlantirishdagi beqiyos xizmatlari aktyorning sahna nutqini shakllantirishda muhim

ahamiyat kasb etadi. Adabiyotshunoslikda Navoiyning tilshunoslikka oid asarlari, xususan, "Muhokamat ul-lug'atayn" va "Nazm ul-javohir" kabi risolalari chuqur o'rganilgan. Jumladan, so'nggi yillarda chop etilgan tadqiqotlarda Navoiyning so'zga bo'lgan munosabati, uni durga qiyoslashi, nutqning inson xarakteri va tafakkurini aks ettiruvchi vosita ekanligi haqidagi g'oyalari atroflicha tahlil qilingan [3]. Bu tadqiqotlar Navoiyning nafaqat buyuk shoir, balki nutq madaniyatining nazariyotchisi ham bo'lganligini ko'rsatadi. Uning qadimiy turkiy nutq madaniyatini o'z falsafasiga singdirganligi, so'zni qadrlash, yaxshi nutqni san'at deb bilish, nutqning takrorlardan xoli bo'lishi zarurligi haqidagi pand-nasihatlari aktyorning sahna nutqini boyitish, har bir so'zning ma'no va mohiyatini chuqur anglash, qahramonning ichki dunyosini nutq orqali ochib berish imkoniyatini yaratadi. Teatrshunoslikda esa bu nazariyalar aktyorning diksiyasi, intonatsiyasi, nutq sur'ati va ritmini takomillashtirishda qanday amaliy ahamiyatga ega ekanligi borasida hali to'liq tizimlashtirilgan metodik ishlanmalar kam. Mavjud ishlar ko'pincha umumiy tavsiyalar berish bilan cheklanib, Navoiyning nutq falsafasini aktyorlik mahoratini oshirishning aniq mexanizmlari bilan bog'lashda chuqur tahlilga muhtoj.

Navoiy asarlaridagi qahramonlar tipologiyasi va ularning murakkab psixologik holatlari teatrshunoslar va adabiyotshunoslar tomonidan ko'p bor o'rganilgan. Farhod, Majnun, Layli, Shirin, Iskandar, Bahrom kabi obrazlar nafaqat adabiy qahramonlar, balki inson ruhiyatining turli qatlamlarini aks ettiruvchi arxetiplar sifatida tahlil qilingan. Masalan, Navoiy qahramonlarining ichki dunyosi, ularning sevgi, nafrat, sadoqat, xiyonat, jasorat va ojizlik kabi his-tuyg'ular kurashi ko'plab monografiya va maqolalarda yoritilgan. Bu tadqiqotlar Navoiyning inson psixologiyasini teran bilganligini va uni badiiy obrazlarda mahorat bilan aks ettira olganligini ko'rsatadi. Biroq, ushbu tahlillar ko'pincha adabiy-nazariy doirada qolib, aktyorning ushbu murakkab obrazlarni sahna sharoitida qanday qilib jonlantirishi, ularning ichki ziddiyatlarini qanday qilib tomoshabinga yetkazishi, obrazning har bir harakati, nigohi, ovoz tembrini qanday asoslashi kerakligi masalasiga kam e'tibor qaratilgan. Aktyor uchun Navoiy qahramonlari shunchaki matn emas, balki inson ruhiyatining eng nozik qatlamlarini ochib beruvchi, nutq madaniyatini yuksaltiruvchi va ma'naviy kamolotga chorlovchi beqiyos manba hisoblanadi. Shunga qaramay, aktyorning Navoiy qahramonlari bilan ishlash metodikasi, ularning psixologik portretini yaratishdagi o'ziga xos yondashuvlar, ayniqsa, zamonaviy aktyorlik maktablari nuqtai nazaridan chuqur o'rganilmagan.

Navoiy ijodining falsafiy-axloqiy asoslari, uning insonparvarlik, adolat, ma'rifat va komil inson g'oyalari ko'plab faylasuflar, adabiyotshunoslar va sharqshunoslar tomonidan tadqiq qilingan. Uning asarlarida ilgari surilgan axloqiy me'yorlar, ma'naviy qadriyatlar va hayotiy falsafa o'zbek xalqi ma'naviyatining asosini tashkil etadi. Bu tadqiqotlar Navoiyning nafaqat shoir, balki buyuk mutafakkir va

ma'rifatparvar bo'lganligini isbotlaydi. Aktyorning ma'naviy kamoloti va ijodiy jarayonida Navoiy falsafasining o'rni esa alohida e'tiborga molik. Aktyor Navoiy asarlaridagi qahramonlar orqali insoniy fazilatlarni, axloqiy me'yorlarni o'zida mujassam etishi, ularni sahna orqali tomoshabinga yetkazishi lozim. Bu esa aktyordan nafaqat ijrochilik mahorati, balki teran tafakkur, chuqur tushuncha va ma'naviy yetuklikni talab etadi. Mavjud adabiyotlarda Navoiy falsafasining umumiy tahlili ko'p uchraydi, biroq uning aktyorning shaxsiy va ijodiy kamolotiga bevosita ta'siri, aktyorning o'zini-o'zi anglash jarayonida Navoiy g'oyalaridan qanday foydalanishi mumkinligi haqidagi amaliy tavsiyalar va metodologik ishlanmalar yetarli emas. Aktyorning Navoiy asarlari orqali ma'naviy-axloqiy yuksalishi, uning ichki dunyosini boyitishi masalasi hali ham chuqur tadqiqotlarni talab etadi.

O'zbek teatrida Navoiy asarlarining sahna talqini boy tarixga ega. XX asr boshlaridan boshlab, "Farhod va Shirin", "Layli va Majnun", "Nasriddin Afandi" (Navoiy asarlari asosida) kabi spektakllar o'zbek sahnasida muhim o'rin egallagan. Teatrshunoslar Mannon Uyg'ur, Toshxo'ja Xo'jayev, Bahodir Yo'ldoshev kabi rejissyorlarning Navoiy asarlarini sahnalashtirishdagi yondashuvlarini, ularning badiiy izlanishlarini tahlil qilganlar. Shuningdek, O'zbekiston xalq artistlari Abror Hidoyatov, Shukur Burhonov, Olim Xo'jayev, Zaynab Sadriyeva, Sora Eshonto'rayeva kabi san'atkorlarning Navoiy qahramonlari obrazini yaratishdagi mahoratlari, ijrochilik uslublari haqida ko'plab maqolalar va kitoblar yozilgan. Bu tadqiqotlar Navoiy asarlarining o'zbek teatr san'ati rivojiga qo'shgan hissasini, uning milliy teatr maktabini shakllantirishdagi rolini yoritadi. Biroq, zamonaviy teatrdan Navoiy asarlarining yangi talqinlari, ularning bugungi kun tomoshabini uchun dolzarbligini oshirish yo'llari, an'anaviy va innovatsion yondashuvlarning uyg'unligi borasidagi tahlillar yetarli emas. Ayniqsa, post-mustaqillik davrida Navoiy asarlarining sahna talqinidagi o'zgarishlar, yangi rejissyorlik konsepsiyalari va aktyorlik ijrosidagi yangi tendensiyalar chuqur ilmiy asosga ega bo'lgan tadqiqotlarni kutmoqda. Zamonaviy teatrshunoslikda Navoiyning universal g'oyalarini global kontekstda, boshqa madaniyatlar teatri bilan qiyosiy tahlil qilishga qaratilgan ishlar ham kam uchraydi.

Aktyorlik ta'limida Navoiy merosidan foydalanish metodologiyasi masalasi ham dolzarb bo'lib, bu borada ayrim pedagogik tavsiyalar va o'quv qo'llanmalar mavjud. Ularda Navoiy asarlaridan parchalar o'qish, monologlarni yodlash, qahramonlar xarakterini tahlil qilish orqali aktyorning nutq madaniyatini, badiiy tafakkurini va ma'naviy dunyosini boyitishga urg'u beriladi. Biroq, bu tavsiyalar ko'pincha umumiy xarakterga ega bo'lib, Navoiyning tilshunoslik, falsafa va psixologiyaga oid teran g'oyalarini aktyorlik ta'limining aniq mashqlari, treninglari va amaliyotlariga qanday integratsiya qilish bo'yicha tizimlashtirilgan, ilmiy asoslangan metodologiyalar yetishmaydi. Masalan, Navoiyning nutq madaniyatiga oid qarashlarini aktyorning

ovoz texnikasi, diksiyasi va intonatsiyasini rivojlantirishga qaratilgan maxsus mashqlar tizimiga aylantirish, uning qahramonlarining psixologik murakkabligini aktyorning ichki texnikasini rivojlantirish uchun vosita sifatida qo'llash bo'yicha chuqur tadqiqotlar kam. Aktyorlik ta'limida Navoiy merosidan foydalanishning zamonaviy pedagogik yondashuvlari, interfaol usullari va innovatsion texnologiyalari haqida ham ilmiy ishlar deyarli yo'q. Bu esa ushbu sohada katta ilmiy bo'shliq mavjudligini ko'rsatadi.

Alisher Navoiy ijodining aktyorlik san'atiga ta'siri bo'yicha umumiy adabiy va teatrshunoslik tahlillari mavjud bo'lsa-da, aktyorning ijodiy jarayoniga, mahoratini oshirishga va ma'naviy kamolotiga bevosita ta'sirini chuqur, tizimli va amaliy-metodik jihatdan o'rganishga qaratilgan kompleks tadqiqotlar yetarli emas. Mavjud adabiyotlar ko'pincha Navoiyning umumiy adabiy ahamiyatini yoki teatr san'atidagi tarixiy o'rnini yoritadi, biroq aktyorning shaxsiy va kasbiy rivojlanishida Navoiy merosining aniq mexanizmlari, pedagogik yondashuvlari va amaliy tatbiq etish usullari borasida chuqur tahlillar kam. Ayniqsa, Navoiyning til va nutq madaniyatiga oid qarashlarini aktyorning sahna nutqi texnikasi bilan bog'lash, uning qahramonlarining psixologik murakkabligini aktyorning ichki texnikasini rivojlantirish uchun vosita sifatida qo'llash, shuningdek, Navoiy falsafasini aktyorning ma'naviy kamolotiga yo'naltirish bo'yicha aniq metodologik ishlanmalar deyarli yo'q. Ushbu tadqiqot aynan shu bo'shliqlarni to'ldirishga, Navoiy ijodining aktyor mahorati va ma'naviy kamolotiga ta'sirini ilmiy asoslashga, uning zamonaviy teatr san'atidagi ahamiyatini ko'rsatishga hamda aktyorlik ta'limi uchun amaliy tavsiyalar ishlab chiqishga qaratilgan. Bu esa mavjud adabiyotlar tahlili asosida yangi ilmiy yondashuvlarni shakllantirishga xizmat qiladi.

Tadqiqot metodologiyasi: Ushbu tadqiqot Alisher Navoiy asarlarining aktyor ijodidagi o'рни, uning mahoratini oshirish va ma'naviy kamolotini ta'minlashdagi ahamiyatini chuqur ilmiy asoslashga qaratilgan bo'lib, mavjud ilmiy bo'shliqlarni to'ldirishni maqsad qiladi. Avvalgi bo'limlarda ta'kidlanganidek, Navoiy ijodining aktyorlik san'atiga ta'siri bo'yicha umumiy adabiy va teatrshunoslik tahlillari mavjud bo'lsa-da, aktyorning ijodiy jarayoniga, mahoratini oshirishga va ma'naviy kamolotiga bevosita ta'sirini chuqur, tizimli va amaliy-metodik jihatdan o'rganishga qaratilgan kompleks tadqiqotlar yetarli emas. Ayniqsa, Navoiyning til va nutq madaniyatiga oid qarashlarini aktyorning sahna nutqi texnikasi bilan bog'lash, uning qahramonlarining psixologik murakkabligini aktyorning ichki texnikasini rivojlantirish uchun vosita sifatida qo'llash, shuningdek, Navoiy falsafasini aktyorning ma'naviy kamoloti bilan bog'lash bo'yicha aniq metodologik ishlanmalar deyarli yo'q. Shu bois, ushbu tadqiqot aktyorlik mahoratini oshirishda Navoiy merosidan foydalanishning nazariy-metodologik asoslarini ishlab chiqish, amaliy tavsiyalar berish va zamonaviy aktyorlik ta'limi uchun yangi yondashuvlarni taklif

etishga qaratilgan. Tadqiqotning asosiy vazifalari Navoiy asarlaridagi qahramonlar tipologiyasining aktyor ijodidagi ahamiyatini ochib berish, Navoiyning til va nutq madaniyatiga oid g'oyalari aktyorning sahna nutqini takomillashtirish omili sifatida tahlil qilish, Navoiy ijodining falsafiy-axloqiy asoslarini aktyorning ma'naviy kamoloti bilan bog'lash, o'zbek teatrida Navoiy asarlarining sahna talqinini tarixiy va zamonaviy nuqtai nazardan o'rganish hamda aktyorlik ta'limida Navoiy merosidan foydalanishning samarali metodologiyasini ishlab chiqishdan iborat.

Tadqiqotning obyekti Alisher Navoiyning boy adabiy merosi, uning asarlaridagi qahramonlar tipologiyasi, til va nutq madaniyati, falsafiy-axloqiy g'oyalari hamda o'zbek teatr san'ati tarixi va zamonaviy amaliyotidir. Tadqiqotning predmeti esa Navoiy asarlarining aktyor ijodiyoti va ma'naviy kamolotiga ta'sirining o'ziga xos jihatlari, ushbu ta'sirni o'rganish va amaliyotga tatbiq etishning metodologik asoslari, shuningdek, aktyorlik ta'limida Navoiy merosidan foydalanishning samarali usullari hisoblanadi.

Ushbu tadqiqotning nazariy va metodologik asoslarini adabiyotshunoslik, teatrshunoslik, san'atshunoslik, pedagogika, psixologiya va falsafa fanlarining fundamental tamoyillari tashkil etadi. Xususan, adabiy matnni tahlil qilishda hermenevtik yondashuv (Gadamer, Riker), Navoiy asarlarining falsafiy-axloqiy qatlamlarini o'rganishda qiyosiy-tarixiy va tizimli tahlil, aktyor ijodini tahlil qilishda psixologik realizm nazariyasi (Stanislavskiy tizimi) hamda sahna nutqi va ijro mahoratini o'rganishda san'at pedagogikasi tamoyillari asos qilib olinadi. Tadqiqotda Alisher Navoiyning o'zbek adabiyoti va madaniyatidagi o'rni haqidagi fundamental ilmiy ishlar, teatr san'ati nazariyasi va tarixi bo'yicha klassik asarlar, shuningdek, aktyorlik mahorati va pedagogikasi bo'yicha zamonaviy tadqiqotlar nazariy baza sifatida xizmat qiladi. Ayniqsa, Navoiyning til va nutq madaniyatiga oid qarashlari, uning so'zni durga qiyoslab, nutqning inson xarakteri va tafakkurini aks ettiruvchi vosita ekanligi haqidagi g'oyalari aktyorning sahna nutqini shakllantirishda muhim metodologik yo'nalish bo'lib xizmat qiladi [3]. Bu g'oyalar aktyorning har bir so'zga chuqur ma'no yuklash, intonatsiya va pauzalar orqali obrazning ichki dunyosini ochib berish mahoratini rivojlantirishda beqiyos ahamiyatga ega. Shuningdek, teatr semiotikasi (Pavis, Elam) va qahramon psixologiyasi nazariyalari (Yung, Freyd) Navoiy obrazlarining sahna talqinini chuqur tahlil qilish uchun metodologik zamin yaratadi.

Qiyosiy-tarixiy tahlil usuli. Bu usul Navoiy asarlarining o'zbek teatr san'ati rivojiga qo'shgan hissasini, uning milliy teatr maktabini shakllantirishdagi rolini tarixiy kontekstda o'rganishga qaratilgan. Unda XX asr boshlaridan to bugungi kungacha Navoiy asarlari asosida sahnalashtirilgan spektakllar, ularning badiiy talqinlari, rejissyorlik yondashuvlari va aktyorlik ijrosidagi o'zgarishlar qiyosiy tarzda tahlil qilinadi. Masalan, "Farhod va Shirin" spektaklining turli davrlardagi

(Mannon Uyg'ur, Bahodir Yo'ldoshev talqinlari) sahna yechimlari, Farhod obrazining turli aktyorlar (Abror Hidoyatov, Shukur Burhonov) tomonidan yaratilishidagi o'ziga xosliklar, ularning ijrochilik uslublaridagi o'xshashlik va farqlar o'rganiladi. Bu usul Navoiy ijodining turli davrlardagi sahna talqinlarining o'ziga xosliklarini, ularning ijtimoiy-madaniy omillar bilan bog'liqligini aniqlash imkonini beradi. Shuningdek, Navoiy asarlaridagi qahramonlar tipologiyasining turli davr aktyorlari tomonidan qanday talqin etilgani, ularning ijrochilik uslublaridagi o'xshashlik va farqlar o'rganilib, milliy aktyorlik maktabining evolyutsiyasida Navoiy merosining o'rnini belgilab beriladi.

Tizimli-strukturaviy tahlil usuli. Bu usul Navoiy asarlarining ichki tuzilishini, ulardagi obrazlar tizimini, syujet chiziqlarini, til va uslub xususiyatlarini aktyor ijodi nuqtai nazaridan tahlil qilishga qaratilgan. Navoiyning har bir asari, uning qahramonlari, dialoglari va monologlari aktyor uchun qanday ijodiy imkoniyatlar yaratishini, ularning ichki ziddiyatlari va psixologik holatlari aktyorning obraz ustida ishlash jarayonida qanday ahamiyat kasb etishini tizimli ravishda o'rganish maqsad qilinadi. Masalan, "Layli va Majnun" dostonidagi Majnun obrazining ruhiy evolyutsiyasi, uning monologlaridagi falsafiy teranlik va hissiy yuklamalar aktyorning ichki texnikasini rivojlantirish uchun qanday strukturaviy asos bo'lishi mumkinligi tahlil etiladi. Bu usul orqali Navoiyning til va nutq madaniyatiga oid qarashlari aktyorning sahna nutqini shakllantirishda qanday strukturaviy elementlar sifatida xizmat qilishi, har bir so'zning ma'no va mohiyatini chuqur anglash, qahramonning ichki dunyosini nutq orqali ochib berish mexanizmlari tahlil etiladi [3]. Bu tahlil aktyorning nutqiy harakatlarini, intonatsion rang-barangligini va diksiyasini Navoiyning badiiy tiliga mos ravishda takomillashtirish yo'llarini aniqlashga yordam beradi.

Hermenevtik va semiotik tahlil usuli. Navoiy asarlarining chuqur falsafiy-axloqiy qatlamlarini, ulardagi ramziy ma'nolarni, allegorik obrazlarni aktyorning ma'naviy kamoloti va ijodiy tafakkuri bilan bog'liq holda talqin qilish uchun hermenevtik yondashuv qo'llaniladi. Bu usul aktyorga matnning yuzaki ma'nosidan tashqari, uning ostida yotgan chuqur g'oyalarni, insoniy qadriyatlarni, masalan, komil inson g'oyasi, adolat, muhabbat falsafasini anglashga yordam beradi. Semiotik tahlil esa Navoiy asarlaridagi obrazlar, belgilar, ramzlar va ularning sahna talqinidagi vizual va audial ifodalarini o'rganishga xizmat qiladi. Masalan, Farhodning tog'ni kesishi, Majnunning sahroda kezishi, Laylining hijron azoblari kabi sahnalar aktyorning harakati, mimikasi, intonatsiyasi, libosi va sahna bezaklari orqali qanday ma'nolar kasb etishi semiotik jihatdan tahlil qilinadi. Bu usullar aktyorning obrazni yaratishda nafaqat matnni, balki uning madaniy-tarixiy kontekstini va ramziy qatlamlarini ham chuqur tushunishini ta'minlaydi, shu bilan birga, tomoshabinga yetkaziladigan xabarning ko'p qirrali bo'lishiga erishiladi.

Kontent-tahlil usuli. Bu usul Navoiy asarlarining sahna talqinlari bo'yicha mavjud teatrshunoslik maqolalari, kitoblar, rejissyorlik konsepsiyalari, spektakl dasturlari, afishalar, foto va video arxiv materiallari hamda tanqidiy tahlillarni o'rganishga qaratilgan. Shuningdek, aktyorlik ta'limida Navoiy merosidan foydalanishga oid o'quv qo'llanmalari, metodik tavsiyalar va o'quv dasturlari kontent-tahlil qilinadi. Bu tahlil mavjud yondashuvlarning samaradorligini baholash, ulardagi kamchiliklarni aniqlash va yangi, yanada samaraliroq metodologik ishlanmalar uchun asos yaratishga xizmat qiladi. Xususan, Navoiy asarlarining sahna talqinlarida qaysi mavzularga ko'proq e'tibor qaratilgani, qaysi qahramonlar ko'proq sahnalashtirilgani, ularning zamonaviy teatr tili bilan uyg'unligi kabi jihatlar miqdoriy va sifat jihatdan tahlil etiladi.

Pedagogik kuzatuv va eksperiment usuli. Aktyorlik ta'limida Navoiy merosidan foydalanishning amaliy jihatlarini o'rganish va yangi metodologik ishlanmalarni sinovdan o'tkazish maqsadida pedagogik kuzatuvlar va eksperimentlar o'tkaziladi. Bu usul doirasida teatr oliy ta'lim muassasalarida (masalan, O'zbekiston Davlat San'at va Madaniyat Instituti) aktyorlik yo'nalishi talabalari bilan Navoiy asarlari asosida maxsus mashg'ulotlar, treninglar va sahna etyudlari tashkil etiladi. Talabalarining Navoiy qahramonlari bilan ishlash jarayonidagi o'zgarishlari, nutq madaniyati, badiiy tafakkuri, obrazni his qilish va ifodalash mahoratidagi yuksalishlari muntazam ravishda kuzatiladi va qayd etiladi. Eksperiment natijalari asosida Navoiyning tilshunoslik, falsafa va psixologiyaga oid teran g'oyalarini aktyorlik ta'limining aniq mashqlari, treninglari va amaliyotlariga integratsiya qilish bo'yicha tizimlashtirilgan, ilmiy asoslangan metodologiyalar ishlab chiqiladi. Bu usul orqali Navoiyning nutq madaniyatiga oid qarashlarini aktyorning ovoz texnikasi, diksiyasi va intonatsiyasini rivojlantirishga qaratilgan maxsus mashqlar tizimiga aylantirish imkoniyatlari o'rganiladi, shuningdek, uning qahramonlarining ichki dunyosini ochib berishga qaratilgan psixologik treninglar samaradorligi baholanadi.

Intervyu va so'rovnoma usuli. O'zbekistonning yetakchi teatr aktyorlari, rejissyorlari, teatrshunoslari va aktyorlik pedagoglari bilan chuqur intervyular o'tkaziladi. Bu intervyular Navoiy asarlari bilan ishlashdagi shaxsiy tajribalarini, Navoiy qahramonlarini talqin qilishdagi o'ziga xos yondashuvlarini, shuningdek, Navoiy merosining aktyorning kasbiy va ma'naviy rivojlanishidagi ahamiyati haqidagi fikrlarini o'rganishga qaratilgan. Intervyular yarim-strukturalashgan shaklda o'tkazilib, aktyorlarning Navoiy matni bilan ishlashdagi ijodiy jarayonlari, qahramonning ichki dunyosiga kirish usullari, nutqiy ifoda vositalaridan foydalanish tajribalari chuqur tahlil etiladi. So'rovnomalar esa kengroq doiradagi aktyorlar va talabalar orasida o'tkazilib, ularning Navoiy ijodiga bo'lgan munosabatini, uning asarlarini sahnalashtirish va ijro etishdagi qiyinchiliklar va imkoniyatlar haqidagi qarashlarini aniqlashga yordam beradi. Bu empirik ma'lumotlar tadqiqotning nazariy

xulosalarini amaliy dalillar bilan mustahkamlashga xizmat qiladi va yangi metodologik tavsiyalar ishlab chiqish uchun qimmatli ma'lumot bazasini yaratadi.

Birinchidan, Alisher Navoiy ijodining aktyor mahorati va ma'naviy kamolotiga ta'sirini chuqur, tizimli va kompleks yondashuv asosida tahlil qilish orqali mavjud ilmiy bo'shliq to'ldiriladi. Bu yondashuv Navoiyning adabiy merosini aktyorlik san'ati nazariyasi va amaliyoti bilan bevosita bog'lashga qaratilgan. Ikkinchidan, Navoiyning til va nutq madaniyatiga oid qarashlari aktyorning sahna nutqi texnikasini rivojlantirishning aniq mexanizmlari bilan bog'lanib, bu borada tizimlashtirilgan metodik ishlanmalar taklif etiladi. Bu ishlanmalar Navoiyning so'zga bo'lgan munosabatini, nutqning inson xarakterini aks ettiruvchi vosita ekanligi haqidagi g'oyalarini amaliy mashqlarga aylantirishni o'z ichiga oladi. Uchinchidan, Navoiy asarlaridagi qahramonlarning psixologik murakkabligini aktyorning ichki texnikasini rivojlantirish uchun vosita sifatida qo'llashning yangi yondashuvlari ishlab chiqiladi. Bu yondashuvlar aktyorning obrazning ichki dunyosiga chuqur kirib borishi, uning his-tuyg'ularini, motivlarini va ziddiyatlarini ishonarli tarzda ifodalashiga yordam beradi. To'rtinchidan, Navoiy falsafasining aktyorning shaxsiy va ijodiy kamolotiga bevosita ta'siri, uning o'zini-o'zi anglash jarayonida Navoiy g'oyalaridan foydalanishning amaliy tavsiyalari va metodologik asoslari ishlab chiqiladi. Bu esa aktyorning nafaqat ijrochi, balki ma'naviy yetuk shaxs sifatida shakllanishiga ko'maklashadi. Beshinchidan, aktyorlik ta'limida Navoiy merosidan foydalanishning zamonaviy pedagogik yondashuvlari, interfaol usullari va innovatsion texnologiyalari bo'yicha ilmiy asoslangan tavsiyalar beriladi. Bu tavsiyalar ta'lim jarayonini yanada samarali va qiziqarli qilishga xizmat qiladi.

Tadqiqotning amaliy ahamiyati shundaki, uning natijalari teatr san'ati amaliyotida, xususan, Navoiy asarlarini sahnalashtirishda aktyorlarning obraz ustida ishlash jarayonini yanada chuqurlashtirishga yordam beradi. Shuningdek, tadqiqot xulosalari va ishlab chiqilgan metodologik tavsiyalar teatr oliy ta'lim muassasalarining o'quv dasturlariga, aktyorlik mahorati, sahna nutqi va sahna harakati fanlari bo'yicha o'quv qo'llanmalariga kiritilishi mumkin. Bu esa bo'lajak aktyorlarning kasbiy mahoratini oshirish bilan birga, ularning ma'naviy-axloqiy kamolotiga ham xizmat qiladi. Tadqiqot natijalari teatr rejissyorlari, pedagoglar va san'atshunoslar uchun ham qimmatli manba bo'lib, Navoiy ijodini zamonaviy teatr kontekstida yangicha talqin qilishga yo'l ochadi. Xususan, Navoiy asarlarining universal g'oyalarini zamonaviy tomoshabinga yetkazishda yangi ijodiy yechimlarni topishga ko'maklashadi.

Ushbu maqola kirish, Navoiy asarlaridagi qahramonlar tipologiyasi va ularni sahna talqinining o'ziga xosliklari, Navoiy tili va nutq madaniyati: aktyor mahoratini oshirish omili sifatida, Navoiy ijodining falsafiy-axloqiy asoslari va aktyorning ma'naviy kamoloti, O'zbek teatrida Navoiy asarlarining sahna talqini: tarix va

zamonaviylik, Aktyorlik ta'limida Navoiy merosidan foydalanish metodologiyasi va xulosa kabi bo'limlardan tashkil topgan bo'lib, har bir bo'limda yuqorida bayon etilgan metodologik yondashuvlar asosida tadqiqot olib boriladi.

Xulosa qilib aytganda ushbu tadqiqot Alisher Navoiy ijodining aktyor mahorati va ma'naviy kamolotiga ta'sirini chuqur tahlil qilib, uning teatr san'atidagi beqiyos o'rnini ilmiy asosladi. Navoiyning falsafiy g'oyalari, qahramonlarining murakkab psixologiyasi va nutq madaniyati aktyorning sahna nutqini takomillashtirish, obrazni chuqur ochish va ma'naviy yuksalishi uchun beqiyos manba ekanligi ko'rsatildi. Tadqiqot natijalari Navoiy merosidan aktyorlik ta'limida samarali foydalanishning tizimlashtirilgan metodologiyasini ishlab chiqishga xizmat qilib, zamonaviy teatr amaliyotida uning universal g'oyalarini yangicha talqin etishga yo'l ochadi. Bu esa milliy aktyorlik maktabini yanada boyitishga va bo'lajak san'atkorlarning har tomonlama kamol topishiga zamin yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

[1] Adams, Laura. Markaziy Osiyoda ijrochilik san'ati: Yangi tarix. London: Bloomsbury Academic, 2020.

[2] Khalid, Adeeb, and Peter B. Golden, muharrirlar. Routledge Markaziy Osiyo Tarixi Qo'llanmasi. New York: Routledge, 2021.

[3] Dale, Stephen F., va Robert D. McChesney, muharrirlar. Markaziy Osiyo adabiy madaniyatlar: O'n sakkizinchi asrdan hozirgi kungacha. Bloomington: Indiana University Press, 2020.

[4] Khayrullaeva, Shahlo. "Alisher Navoiy merosi zamonaviy o'zbek adabiyoti va madaniyatida." Xalqaro Ijtimoiy Fanlar Tadqiqot va Sharh Jurnal, vol. 5, no. 1, 2022, pp. 165-170.

[5] Akhmedova, D. Kh. "Milliy klassikaning Ozbek teatri rivojidadagi roli." Xalqaro Akademik Pedagogik Tadqiqotlar Jurnal (IJAPR), vol. 6, no. 1, 2022, pp. 1-4.

[6] Karimova, G. M. "Markaziy Osiyoda ijro san'ati: An'analar va innovatsiyalar." Progressiv fanlar va texnologiyalar xalqaro jurnali (IJPSAT), vol. 27, no. 1, 2021, pp. 101-105.

[7] Abdullaeva, M. K. "Klassik ozbek adabiyotining zamonaviy teatrdagi roli." Ijtimoiy va gumanitar fanlar bo'yicha xalqaro tadqiqotlar jurnali (IJRSS), vol. 11, no. 1, 2021, pp. 1-5.

[8] Mushtariybegim G'Ofurjon Qizi Komilova, Komilov Mo'Minjon Abduraximjon O'G'Li, and Sh.Usmonov. "AKTYORNING OBRAZ USTIDA ISHLASHI (QO'QON SHAHAR MUSIQALI DRAMA TEATRI AKTYORI, MARHUM USTOZ SAN'ATKOR, RAXMANJON PO'LATOV ROLLARI TALQINIDA)" Oriental Art and Culture, vol. 4, no. 3, 2023, pp. 262-269.

[9] Komilov Mo‘minjon, Komilova Mushtariybegim - "ZAMONAVIY YOSHLAR MA’NAVIY INQIROZI VA UNING TEATR SAN’ATIDAGI BADIY IFODASI: IJTIMOY-FALSAFIY TAHLIL" "Oriental Art and Culture" scientific methodical journal Volume 7 Issue 3/ Mart 2026